

UNIVERSITATEA DE VEST, TIMIȘOARA
FACULTATEA DE DREPT

**Evoluții juridice privind drepturile copilului la libertatea de gândire, de conștiință
și de religie și la nediscriminare în România**

Teză de doctorat

Autor: Drd. Emil Moise

Coordonator: Prof. univ. dr. Valentin Constantin

Timișoara, 2021

Rezumatul

Tezei de doctorat

Are copilul dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie? Este reglementat (și deci recunoscut) acest drept în plan internațional? Este acest drept al copilului garantat și respectat în România? Le asigură statul copiilor – prin instituțiile și autoritățile sale, inclusiv instanțele de judecată -- o protecție adecvată standardelor internaționale? Sunt sau nu aceste standarde aplicate în România?

În încercarea de a răspunde la aceste întrebări, Teza „Evoluții juridice privind drepturile copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare în România” este concepută și structurată pentru a urmări evoluția juridică privind garantarea și respectarea, în România, a celor două drepturi enunțate în titlu, din 1990 – anul în care a fost introdusă educația religioasă, materie confesională, în școlile publice din România -- până în prezent. Cele trei părți ale lucrării (la care am adăugat un capitol intermediar) au urmat etape clar conturate.

Prima parte din Teză analizează evoluția reglementării dreptului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie din perspectiva dreptului internațional al drepturilor omului, cu referire în special la dreptul copilului la libertatea religioasă. Sunt prezentate instrumentele internaționale privind drepturile copilului, etapele și dezbaterilor în elaborarea și adoptarea acestora și mecanismele de implementare și monitorizare a respectării lor.

Această parte, intitulată *Dreptul copilului la libertatea religioasă*, este structurată în 5 capitole: *Drepturile copilului*, *Documente internaționale privind dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie*, *Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului*, *Dreptul copilului la libertatea religioasă*.

Declarațiile, recomandările, comentariile generale și principiile adoptate și recunoscute la nivel internațional contribuie la înțelegerea, implementarea și dezvoltarea dreptului internațional.

Față de primul act internațional privind copiii, *Declarația drepturilor copilului* – sau *Declarația de la Geneva* --, adoptată de Liga Națiunilor, în 1924, care cuprindea o serie de proclamații, exprimate în cele 5 puncte ale documentului, cu caracter de linii de orientare și nu cu titlu obligatoriu pentru statele care puteau sau nu să adere la aceste declarații, *Convenția ONU privind drepturile copilului* – principalul document la care m-am raportat în Teză -- recunoaște și protejează copilul ca subiect de drept în domeniile

cultural, social, economic, politic și civil și reglementează exercitarea drepturilor pe măsura capacităților în formare ale copilului.

Specific, prima parte a Tezei investighează dreptul copilului la libertatea de religie și de conștiință: este copilul subiect al acestui drept? Este acest drept consacrat, *i e* protejat? Își poate exercita copilul acest drept, și dacă da, de la ce vârstă?

Dacă exercitarea acestui drept este limitată de comunitatea religioasă sau de părinții copilului, are statul dreptul/obligația de a interveni? O temă aparte – pe care se concentrează Teza, cu precădere în partea a treia (cu referire la România) -- o constituie măsura în care învățământul obligatoriu asigură drepturile copilului la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare (în legătură cu primul drept menționat). Prin exemplele oferite și prin prezentarea situației privind educația religioasă în unitățile publice de învățământ din România, Teza pornește, în prima parte, de la această temă și o reia amplu în partea a 3-a.

Încercând să răspund la aceste întrebări, am analizat actele internaționale, cu referire la dreptul copilului la libertatea religioasă și de conștiință, respectiv dreptul copilului la nediscriminare pe motive de religie și conștiință. Am folosit documentele Comitetului ONU pentru Drepturile Omului și ale Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului.

Instrumentele internaționale privind drepturile omului, anterioare *Convenției ONU privind drepturile copilului* care au fost *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*, *Pactul internațional privind drepturile civile, economice și sociale*, *Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau credință*, *Protocolul adițional la Convenția europeană privind drepturile omului*, *Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului*, *Protocolul adițional la Convenția Americană privind drepturile omului în domeniul drepturilor economice, sociale și culturale* --, consacră dreptul părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri.

În mod tradițional, atenția dreptului internațional era concentrată pe obligația statului de a respecta convingerile religioase și filosofice ale părinților în educația propriilor copii (art. 18, pct. 4 DIN *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*, art. 13, pct. 3 din *Pactul internațional privind drepturile civile, economice și sociale*, art. 5 din *Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și*

de discriminare bazate pe religie sau credință, art. 2 al Protocolului adițional la Convenția europeană privind drepturile omului, art 5, alin. (1), lit. (b) din Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului, art 13 alin. (4) din Protocolul adițional la Convenția Americană privind drepturile omului în domeniul drepturilor economice, sociale și culturale).

Convenția privind drepturile copilului -- cel mai ratificat tratat privind drepturile omului -- recunoaște copilul ca subiect de drept și introduce principii precum „interesul superior al copilului”, sau „capacitățile în formare ale copilului”. Puterea părinților de a educa și îndruma copiii după propriile convingeri religioase ori filosofice scade odată cu creșterea capacităților proprii de înțelegere ale copilului. Accentul *Convenției* se mută pe drepturile copilului, pe urmărirea interesului superior al acestuia, considerat ca primordial. O astfel de interpretare este dată chiar de textul *Convenției* prin art. 3, 5, 12 și 14.

Obligația statelor părți de a respecta dreptul părinților de a îndruma copilul este determinată de două pre-condiții: îndrumarea trebuie să țină cont de capacitățile în formare ale copilului și îndrumarea nu trebuie să fie într-o măsură atât de covârșitoare, încât să conducă la constrângere (care, în legătură cu dreptul la libertatea religioasă, este interzisă de *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*).

Plecând de la prevederile internaționale anterioare, care protejează dreptul părinților de a educa și instrui copiii conform propriilor convingeri, *Convenția* aduce copilul în planul recunoașterii și protecției drepturilor, reglementând exercitarea unor drepturi în mod individual, gradual, pe măsura înaintării în vârstă, cu scopul nu de a pune copilul în opoziție cu părinții săi, ci în vederea dobândirii autonomiei individuale, ca interes superior al copilului. Conform standardelor *Convenției* părinții îndrumă copiii în exercitarea drepturilor, în interesul superior al acestora, de o manieră care să răspundă capacităților lor în formare. În caz de nerespectare a drepturilor copiilor de către părinți, statul are obligația de a interveni pentru binele copilului, în vederea asigurării interesului superior al celor dintâi.

Copilul are dreptul la libertatea religioasă, separat de ideea de autonomie, copiii neavând astfel neapărat puterea de exercitare a acestui drept. Pe de altă parte, când ajung la o anumită vârstă – în perioada copilăriei – își pot exercita singuri acest drept.

Astfel, copilul posedă în primul rând drepturi negative împotriva statului, care are obligația de a nu interveni în relația dintre copii, părinți și comunitatea religioasă, dar nici în decizia copilului de a părăsi comunitatea religioasă. În plus, statul nu trebuie să afecteze

negativ atribuite ale copilului, precum identitatea religioasă, hrana sau anumite ritualuri ce țin de limbă sau obiceiuri.

În al doilea rând, copilul are drepturi pozitive împotriva statului: protecția dreptului acestuia la libertatea religioasă (dreptul de a fi protejat împotriva intervențiilor nedorite, *e.g.*, din partea părinților, ori din partea comunității religioase). Copilul are, de asemenea, drepturi procedurale, care sunt în special relevante în ceea ce privește procedurile judiciare și administrative. De asemenea, copilul are dreptul la prestații materiale din partea statului, în special în legătură cu educația.

Partea a doua a Tezei, intitulată *Protecția europeană a dreptului copilului la libertatea religioasă*, analizează instrumentele europene privind protecția drepturilor omului încercând, totodată, să evidențieze posibilitatea exercitării acestor drepturi și în cazul copiilor, în situațiile în care drepturile copiilor nu sunt consacrate sau luate în considerare explicit în acte europene, respectiv în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (Curtea de la Strasbourg, sau Curtea EDO), cu referire, în special, la drepturile copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare.

Această parte este alcătuită din 6 capitole: *Recunoașterea și protecția drepturilor omului în Europa, Aspecte generale din jurisprudența Curții EDO care sunt incidente în materia Tezei, Recunoașterea drepturilor participative ale copiilor, Jurisprudența Curții EDO cu referire la în doctrinarea religioasă sub umbrela statului, Jurisprudența Curții EDO cu referire la purtarea vestimentației religioase sau la afișarea simbolurilor religioase, în școlile publice, Înscrierea la studiul Religiei.*

Drepturile omului sunt garantate în Europa prin sistemul de protecție juridică al Consiliului Europei – *Convenția europeană a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului (Convenția europeană)*, adoptată la 04.11.1950 -- și prin cel al Uniunii Europene (*Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*, care a intrat în vigoare prin *Tratatul de la Lisabona*, la 1 decembrie, 2009). Faptul că toate statele membre ale Uniunii Europene și ale Consiliului Europei au ratificat *Convenția ONU privind drepturile copilului* conferă acestui instrument internațional o poziție importantă la nivel european.

Primul tratat de drepturile omului, ratificat -- cu și fără rezerve -- de toate cele 10 state membre ale Consiliului Europei la data respectivă, *Convenția europeană a drepturilor omului* -- promovată drept „instrument constituțional al ordinii publice europene” -- cuprinde o listă de drepturi civile și politice (prevăzute în *Declarația universală a drepturilor omului*) și un mecanism internațional de control al respectării acestor drepturi, reprezentat de Curtea Europeană a Drepturilor Omului (Curtea EDO).

Convenția europeană, a fost completată prin cele 16 protocoale adiționale și a evoluat prin interpretările oferite în jurisprudența Curții EDO. Pe lângă hotărârile judecătorești, Curtea de la Strasbourg poate emite și avize consultative, la cererea instanțelor supreme din statele părți (art. 1 din *Protocolul adițional nr. 16 la Convenția europeană*, 2013). Executarea hotărârilor Curții este asigurată de Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei.

Convenția europeană se referă în mod explicit la copii în art. 5, alin (1) pct. d. și în art. 6, dar ambele trimiteri privesc procedurile legale. De asemenea, în art. 2 al *Protocolului nr. 1 la Convenție*, este prevăzut dreptul la educație și obligația statului de a respecta dreptul părinților de a asigura educația și instruirea copiilor conform convingerilor lor religioase și filozofice. De asemenea, cu relevanță pentru copii sunt articolele 3 și 8 din *Convenția europeană*, prin care sunt interzise tortura, tratamentul și pedepsele inumane și degradante și este garantat dreptul la respectarea vieții private și de familie.

Carta Socială Europeană conține o serie de referințe specifice cu privire la copii: Partea I, pct. 7 (dreptul copiilor la protecție specială împotriva pericolelor fizice și morale), Partea a II-a, art. 7 (dreptul copiilor și tinerilor la protecție, cu privire la condițiile de muncă și de angajare), art. 8 și 17 (care se referă la măsurile economice sociale, directe sau indirecte, necesare pentru protecția copilului).

Plecând de la premisa că unul dintre principalele instrumente de transformare a valorilor sociale și de influențare a comportamentelor față de copii sunt instanțele de judecată, am analizat jurisprudența Curții ED cu privire la drepturile copiilor, analiză cu atât mai importantă cu cât în unele dintre statele Consiliului Europei legislația nu susținea (nu susține) normele sociale fundamentale care stau la baza drepturilor copiilor.

Printre modalitățile de a exploata potențialul *Convenției europene pentru drepturile omului* de a proteja copiii se află și aceea de a combina standardele aproape universal acceptate, ale drepturilor copiilor, stabilite în *Convenția ONU privind drepturile copilului*, cu sistemul european de petiții individuale.

Deși nu oferă o interpretare unitară privind aplicarea prevederilor referitoare la drepturile copiilor, în analiza cererilor cu care a fost investită, de la caz la caz, Curtea EDO a consolidat o jurisprudență care se ocupă de drepturile copiilor, inclusiv prin trimiteri frecvente la *Convenția ONU privind drepturile copilului*.

Capitolul privind drepturile participative ale copiilor prezintă jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului cu referire, printre altele, la dreptul copiilor la libertatea

de conștiință și de religie (art. 9 din *Convenția europeană*) -- uneori în legătură cu dreptul la nediscriminare (art. 14) –, la educație (art. 2, prima teză, din *Protocolul adițional nr. 1*) și la dreptul părinților de a oferi educație copiilor după propriile valori (teza a doua din același articol), în cauze precum: *Dahlab v. Switzerland*, *Kurtulmuş v. Turkey*, *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*, *A.R. and L.R. v. Switzerland*, *Mansur Yalçın and others v. Turkey*, *Philip Williamson and others v. United Kingdom*, *Zenon Bernard v. Luxembourg*, *Dogru v. France*, *Esmā-Nur Kervancı v. France*, *Folgerø and others v. Norway*, *Grzelak v. Poland*, *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, *Lautsi v. Italy*, *Papageorgiou and others v. Greece*, *Angeleni v. Sweden*, *Alexandridis v. Greece*.

Din jurisprudența analizată rezultă că în sistemul *Convenției europene* au fost folosite două niveluri de protecție a drepturilor copiilor în procesul de educație.

Primul nivel se referă la interzicerea îndochinării religioase a copiilor în școlile publice, contrar convingerilor religioase sau filosofice ale părinților (art. 9 din *Convenția europeană*, interpretat în lumina art. 2 din *Protocolul adițional nr. 1*), în cazuri precum: *Angeleni v. Sweden*, *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, *Lautsi v. Italy*, *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*.

Al doilea nivel de protecție privește relația dintre copii și părinți în cazurile conflictelor de drepturi dintre aceste două categorii de subiecți de drept, cazuri în care Curtea EDO a folosit, ca principiu de interpretare, interesul superior al copilului, în cauze precum: *Philip Williamson and others v. United Kingdom*, *Zenon Bernard v. Luxembourg*.

De asemenea, se distinge între limitarea manifestărilor religioase în unitățile publice de învățământ cu scopul de a asigura copiilor -- chiar contrar dorințelor propriilor părinți -- condițiile proprii necesare dezvoltării personalității și a capacităților mentale, dar și dezvoltării fizice și a sănătății (în cazuri precum: *Dogru v. France* și *Kervancı v. France*, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*), respectiv cu scopul de a proteja pe ceilalți beneficiari ai procesului educativ (*Dahlab v. Switzerland*, *Leyla Şahin v. Turkey*).

Din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (în cele câteva cauze analizate) am desprins câteva concluzii cu privire la raportarea Curții la drepturile copilului.

Mai întâi, Curtea a declarat admisibile și a analizat pe fond cauze în care reclamanți erau (și) copii. Mai mult, în cauza *Grzelak v. Poland* Curtea a declarat

admisibilă plângerea doar pentru copil -- cu vârsta de 11 ani la data sesizării Curții -- nu și pentru părinții acestuia.

În cauze unde opinia copilului a fost ascultată în forul intern de organe administrative și/sau de judecători, în statele împotriva cărora era formulată cererea, Curtea a subliniat importanța ascultării opiniei copilului. Uneori Curtea a admis cererea copilului în opoziție cu părinții acestuia, sau cu unul dintre părinți.

Cauzele analizate, privind respectarea dreptului copilului la libertatea de conștiință și de religie, conduc la trei concluzii subsecvente: în anumite cauze Curtea a preferat să analizeze cererea din perspectiva dreptului părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri, cum s-a întâmplat în cauza *Lautsi v. Italy* (în judecata din ambele Camere), sau în cauza *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, în altele a luat în considerare dreptul copilului la nediscriminare (în relație cu dreptul la libertatea de conștiință și de religie) – cauza *Grzelak v. Poland* --, sau a respins cererea aplicantei (profesoară), motivând că impactul pe care purtarea unui văl islamic îl poate avea asupra libertății de conștiință și de religie a copiilor foarte mici, poate avea efect de prozelitism, ca în cauza *Dahlab v. Switzerland* (argument reținut și în prima Cameră, dar respins în Marea cameră, în cauza *Lautsi*), iar în altele a respins cererea părinților motivată prin invocarea dreptului la libertatea de conștiință și de religie și a dreptului de a își educa și instrui copiii după propriile valori religioase, cum s-a decis în cauza *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, în favoarea dreptului copiilor la educație sexuală.

În niciuna dintre cauzele analizate, Curtea EDO nu a invocat, în apărarea drepturilor copiilor, prevederile *Convenției ONU privind drepturile copilului*, cu referire la dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie -- drept pe care acesta îl dobândește, pe măsura capacităților în formare, până la vârsta de 18 ani -- deși a folosit acest instrument în susținerea altor drepturi ale copiilor, în alte cauze.

Ca un principiu general, Curtea EDO a afirmat că standardele pe care toate statele trebuie să le atingă în realizarea drepturilor copiilor sunt stabilite în *Convenția ONU privind drepturile copilului*.

În schimb, cauzele analizate confirmă faptul că prevederile art. 9 din *Convenția europeană a drepturilor omului* se aplică și copiilor. Cu toate acestea, în cauza *Lautsi v. Italy*, Marea Cameră nu numai că nu a analizat cererea și din perspectiva drepturilor celor doi copii apelanți cu referire la prevederile art. 9 (dreptul la libertatea de conștiință și de religie) – în opinia Marii Camere „nu se ridică o problemă separată cu privire la art. 9” --, dar nu s-a aplecat nici măcar asupra dreptului acestora la educație, menționat în prima

teză a art. 2 din *Protocolul nr. 1* (articol pe care *Curtea* l-a analizat doar cu referire la dreptul părinților la educarea copiilor după propriile valori, drept pe care l-a considerat *lex specialis* în cauză).

Prin interpretarea pe care o susțin pe parcursul Tezei, noua reglementare dată de alin (2) al art. 14 din *Convenția ONU privind drepturile copiilor* reprezintă *lex specialis* față de prevederile art. 2 din *Protocolul adițional* și prevederile internaționale anterioare (art. 18 din *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*, art. 13 din *Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale*, art. 5 din *Declarația privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță bazate pe religie și convingeri*).

Rămâne ca în cauze pe care în viitor *Curtea* le va avea de judecat, aplicarea articolului 9 din *Convenția europeană*, împreună cu articolul 14 din *Convenția ONU privind Drepturile Copilului*, să completeze interpretarea inițială a art. 2 din *Protocolul adițional la Convenție*, în cazul în care dreptul la libertatea religioasă a copilului – recunoscut consecvent cu aplicarea principiului capacităților în formare ale copilului -- intră în conflict cu dreptul părinților la educarea copiilor după propriile convingeri, iar interesul superior al copilului va trebui să primeze.

Dacă, așa cum rezultă din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului cu privire la alte drepturi ale copilului, statul are obligația de a apăra drepturile acestora împotriva părților terțe (inclusiv a părinților), de ce nu ar avea această obligație și cu referire la apărarea dreptului copilului la libertatea de conștiință și de religie (pe măsura capacităților în formare ale acestuia) împotriva comunităților religioase sau a propriilor părinți? Ipoteza este cu atât mai justificată cu cât acest drept, pe de o parte, este recunoscut de *Convenția ONU privind drepturile copilului* – ratificată de toate statele membre ale Consiliului Europei --, iar pe de altă parte, cu privire la educație, este recunoscut, prin același instrument într-un mod nou, specific, de interpretare.

Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice (și celelalte instrumente internaționale citate) se referă la „libertatea părinților de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile convingeri” în timp ce *Convenția*, un instrument internațional recent, elaborat special pentru garantarea drepturilor copiilor, menționează „drepturile și îndatoririle părinților de a oferi îndrumarea copilului în exercitarea dreptului său la libertatea de gândire, de conștiință și de religie într-o manieră în concordanță cu capacitățile în evoluție ale copilului”.

Prin cercetarea jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului am urmărit, totodată, identificarea unui model de interpretare care să poată fi folosit în analiza

drepturilor copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare. Un astfel de model teoretic, oferit în literatura de specialitate în comentariile pe marginea cauzei *Lautsi v. Italy* (judecată de marea Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului), a fost folosit în partea a III-a a Tezei, în discutarea drepturilor copiilor în România.

După prezentarea și discutarea cauzelor din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, cu referire la drepturile copilului, am analizat unele dintre cauzele judecate de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii, cu referire la dreptul copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Am urmărit, astfel, cum diferite state și-au dezvoltat propriul sistem de protecție a copilului și cum legislația și jurisprudența națională (a instanțelor de judecată din Statele Unite ale Americii) vin în întâmpinarea valorilor *Convenției ONU privind drepturile copilului*. Sistemul american este cu atât mai relevant cu cât Statele Unite ale Americii nu a ratificat *Convenția ONU privind drepturile copilului*.

În partea a treia, *Dreptul copilului la libertatea religioasă în România*, plecând de la observația că partenerii principali în educație sunt copiii și de la faptul că drepturile copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare sunt adesea neglijate în sistemul național de educație. Am sintetizat, în cea mai mare parte, investigații asupra exercitării drepturilor copiilor înscriși în acest sistem și am urmărit respectarea drepturilor copiilor aflați în unitățile publice de învățământ, ale părinților acestora, ale elevilor majori și ale cadrelor didactice, la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii.

Ca și în primele două părți ale *Tezei*, principalul instrument folosit este *Convenția ONU privind drepturile copilului*, cu trimitere, în special, la articolele care reglementează nediscriminarea, interesul superior al copilului, dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, dreptul copilului la educație, respectiv scopurile educației.

Având ca reper reglementările internaționale privind drepturile copilului și standardele stabilite în jurisprudența Curții EDO în aplicarea *Convenției europene a drepturilor omului*, am analizat modul în care în România sunt respectate drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare (în legătură cu primul drept enunțat) începând cu anul 1990. Analiza, condusă pe două paliere, *de jure* și *de facto*, a urmărit nu numai reglementarea drepturilor enunțate, ci și modul în care autoritățile publice, instanțele de judecată, Curtea Constituțională a României și actorii civici au respectat sau au protejat/promovat aceste drepturi. Demersurile civice și confruntarea de idei care le-au însoțit, au condus la o evoluție juridică a interpretărilor și

chiar au determinat noi reglementări – la nivel de minister și la nivel legislativ – referitoare la aplicarea celor două drepturi.

În investigația descrisă în detaliu în această parte am urmărit dacă standardele stabilite de Curtea de la Strasbourg sunt sau nu respectate în România, pe cele două niveluri de protecție a drepturilor copiilor în procesul de educație, folosite în sistemul *Convenției europene a drepturilor omului*: interzicerea îndoctrinării religioase a copiilor în unitățile publice de învățământ, respectiv protecția oferită în cazul conflictelor dintre drepturile copiilor și ale părinților – e.g., dreptul copiilor la educație, inclusiv la educație sexuală, în opoziție cu dreptul părinților la a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri religioase --, situație în care se face apel la principiul interesului superior al copilului, căruia i se acordă o importanță primordială, în acord cu cerințele *Convenției ONU privind drepturile copilului*.

Respectă autoritățile statului, în România, drepturile copiilor la egalitate de tratament și la libertatea de conștiință și de religie? În cele 5 capitole ale părții a treia -- *Reglementarea educației religioase în școlile publice din România, Înscrierea copiilor pentru studiul Religiei; Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale, Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ, Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie și Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România* --, am analizat fiecare din temele care au generat evoluții juridice privind drepturile copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare în România după 1990. Analiza include prezentarea demersurilor actorilor civici cu referire la promovarea și respectarea celor două drepturi ale copiilor și reacția autorităților statului, ale cultelor religioase și ale organizațiilor religioase.

În analiza efectuată în această parte, cu referire la manifestările religioase din unitățile publice de învățământ, am avut în vedere cele trei direcții din testul schițat de Marea Cameră a Curții EDO în cauza *Lautsi v. Italy*, a căror îndeplinire asigură statului o marjă considerabilă de apreciere pentru a stabili dacă prezența simbolurilor religioase în școlile publice este permisă: dacă simbolul religios este asociat cu predarea obligatorie a religiei (creștine) și, mai ales, dacă „încurajează [dezvoltarea] practicilor didactice cu tendință de prozelitism”; dacă mediul școlar este „deschis ... față de alte religii”, astfel încât școlile să găzduiască o varietate de practici religioase; dacă părinții „își păstrează pe deplin” dreptul „de a-și instrui și sfătui” copiii, de a-și îndeplini „funcțiile naturale de

educator” și de a „îndruma [copiii] în conformitate cu” convingerile lor filosofice. Astfel, Marea Cameră motivează că dacă aceste condiții sunt îndeplinite, statele beneficiază de o marjă considerabilă de apreciere pentru a stabili dacă prezența simbolurilor religioase în școlile publice este permisă.

Sunt cele trei condiții, trasate de Marea Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului, îndeplinite în (școlile publice din) România? Pentru a răspunde la această întrebare, în capitolele părții a treia am prezentat evoluția demersurilor și a reglementărilor cu referire la drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie – și, în subsidiar, al părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile valori – și la nediscriminare în școlile publice din România.

În ce măsură respectă autoritățile statului, în România, drepturile copiilor la egalitate de tratament și la libertatea de conștiință și de religie? În cazul în care este sesizat și somat să remedieze situațiile în care aceste drepturi au fost încălcate, își exercită statul obligația pozitivă de a crea norme sau de a lua măsurile de protecție care se impun? *Exempli gratia*, respectă statul dreptul copilului de a fi protejat împotriva practicilor dăunătoare vieții sau sănătății copilului? Respectă România prevederile *Convenției ONU pentru drepturile copilului*, cel mai ratificat instrument de drepturile omului, în domeniul ales spre cercetare? Are România un sistem coerent și viabil pentru relația Stat-Biserică (inclusiv) sub acest aspect, al respectării drepturilor copiilor și al interesului superior al acestora? Și dacă da, este acest sistem funcțional?

Pentru a putea răspunde la aceste întrebări am trasat mai întâi direcțiile de analiză. Predarea educației religioase (materie confesională) în școlile publice din România a ridicat probleme pe mai multe paliere: adoptarea actelor normative, sau administrative, prin care a fost introdusă disciplina Religie, acceptarea/impunerea prozelitismului religios în școlile publice (manifestat prin afișarea simbolurilor religioase în sălile de clasă în timpul predării disciplinelor obligatorii, dar și în cancelarii sau pe holurile școlilor, construirea de paraclise, capele, sau biserici în incinta școlilor, oficierea de slujbe ori alte servicii religioase la începutul și în timpul (ori la sfârșitul) anului școlar), înscrierea copiilor din oficiu pentru studiul *Religiei*, respectiv obligativitatea înscrierii lor pentru mai mult de un an școlar, contrar prevederilor legale și constituționale, nerespectarea prevederilor constituționale și legale privind înscrierea copiilor pentru studiul disciplinei confesionale *Religie*, calculul mediei generale cu luarea în considerare a notelor obținute la Religie.

Pe parcursul a 5 capitole -- *Reglementarea educației religioase în școlile publice din România, Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale, Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ, Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie și Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România* --, am analizat fiecare din aceste teme.

Primul capitol, *Reglementarea educației religioase în școlile publice din România*, este conceput în cheia aplicării principiului elaborat de Curtea EDO a Drepturilor Omului în jurisprudența sa, cel al cântării intereselor, pentru crearea unui echilibru între interesele concurente ale copiilor, ale celor doi părinți și ale ordinii publice. În aprecierea marjei acordate statelor, interesul superior al copilului trebuie să fie avut în vedere în mod primordial, acesta putând prevala în raport de cel al părinților, în circumstanțele specifice cauzlor.

În România, introducerea studiului religiei, ca parte a educației școlare, nu a fost reglementată ca urmare a solicitării copiilor sau părinților în exercitarea drepturilor acestora la libertatea de conștiință și de religie. Biserica, în special Biserica Ortodoxă Română (BOR), direct, sau prin reprezentanți angajați în autoritățile publice centrale, a reușit să determine Ministerul Educației, sau Parlamentul, să emită ori să adopte acte administrative sau normative în folosul Bisericii și (în cele mai multe cazuri) în detrimentul interesului superior al copilului, contrar prevederilor *Convenției ONU privind drepturile copilului*. Interesul care a contat pentru ME a fost cel al Bisericii, în dauna drepturilor copiilor.

Având în vedere că Parlamentul României și (în special) Ministerul Educației au reglementat introducerea acestei discipline și metodologia de organizare și de predare a acesteia în folosul BOR (la solicitările acesteia din urmă), rolul principal în respectarea drepturilor copiilor și ale părinților acestora la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare, l-a avut societatea civilă. Demersurile inițiate și derulate de organizațiile neguvernamentale, adesea implicând și instanțele de judecată, sau Curtea Constituțională, au determinat ME să schimbe, sau să aplice reglementările administrative sau legale, în acord cu principiile stabilite în instrumentele internaționale privind drepturile copilului și cu prevederile *Constituției României*.

Pe de o parte, la propunerea BOR, autoritățile publice centrale (Parlamentul și Ministerul Educației) au reglementat introducerea și predarea disciplinei Religie în funcție de solicitările BOR, în interesul acesteia. Pe de altă parte, instanțele de judecată

și CCR au hotărât că reglementările sunt nelegale, respectiv neconstituționale. Actele administrative și normative și deciziile CCR, cu privire la înscrierea copiilor pentru studiul Religiei, au avut ca subiect de drept părinții copiilor. În demersurile lor, organizațiile neguvernamentale au invocat drepturile copiilor și interesul superior al acestora. Judecătoria Buzău, în 3 hotărâri ale sale, a avut în vedere și acest subiect de drept.

Capitolul *Înscrierea copiilor pentru studiul Religiei. Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale* -- structurat în două subcapitole, în funcție de perioadele urmărite -- investighează influența unor actori sociali asupra procesului de aplicare a *Deciziei nr. 669/2014 a CCR* care a schimbat metodologia de înscriere a elevilor pentru studiul religiei în sistemul public de învățământ din România.

Am prezentat, pe un interval de mai mulți ani – noiembrie 2014 - ianuarie 2020 – modul în care, pe de o parte, dreptul la egalitate în fața legii în relație cu drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la educație sunt negociate, prejudiciind interesul superior al acestora, de Biserica Ortodoxă Română și de organizațiile religioase fundamentaliste cu Ministerul Educației. Pe de altă parte, sunt evidențiate eforturile organizațiilor neguvernamentale care militeză pentru separarea dintre biserică și stat, ca principiu esențial în promovarea drepturilor copiilor în unitățile publice de învățământ. Urmărind firul presiunilor exercitate în folosul BOR și în dauna interesului superior al copiilor aflați în unitățile publice de învățământ, capitolul investighează modul în care mai mulți actori sociali s-au implicat pentru punerea în aplicare a *Deciziei nr. 669 a CCR*, sau pentru împiedicarea transunerii în fapt a dispozițiilor acestei hotărâri, în perioada noiembrie 2014 – septembrie 2020.

Primul subcapitol acoperă perioada noiembrie 2014 (când a fost adoptată Decizia CCR) – martie 2015 (când s-a încheiat perioada, acordată de Ministerul Educației, pentru depunerea cererilor pentru studiul Religiei urmând dispozițiile din decizia CCR). În această perioadă BOR, ministrul Educației și unii funcționari din ME, au pregătit *terenul* pentru bătălia pe care o anticipase. Este perioada în care BOR a înființat Asociația Părinți pentru Ora de Religie (APOR), iar ministrul Educației a amânat, contrar prevederilor Constituției României, aplicarea *Deciziei nr. 669/2014* -- ale cărei dispoziții erau general obligatorii de la data publicării în Monitorul Oficial al României -- până când APOR, cu sprijinul BOR, a reușit să înființeze filiale în toate județele României.

În al doilea subcapitol sunt prezentate acțiunile cultelor religioase, ale organizațiilor neguvernamentale și ale instituțiilor/autorităților publice din domeniul

educației, după expirarea primei perioade acordate de ME pentru înscrierea elevilor care doresc să studieze Religia. Organizațiile neguvernamentale care promovează drepturile copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii, se află în opoziție cu Biserica Ortodoxă Română, Asociația Părinți pentru Ora de Religie, alte organizații fundamentalist religioase, Ministerul Educației și inspectoratele școlare, care susțin interesul BOR în detrimentul interesului superior al copiilor și în dauna drepturilor acestora.

Confruntarea actorilor menționați, mult mai veche decât perioada acoperită de studiu, marchează traseul reglementărilor și al jurisprudenței instanțelor de judecată și al instanței de contencios constituțional. În materia separării dintre stat și Biserică accentul cade în acest caz pe educația religioasă în unitățile publice de învățământ.

Un rol în evoluția evenimentelor l-au avut organizațiile dedicate respectării drepturilor copiilor și interesului superior al acestora, care au avut de înfruntat opoziția unor actori precum: Biserica Ortodoxă Română, organizații religioase fundamentaliste, funcționari și demnitari din Ministerul Educației - de la ministrul Educației și înalți funcționari publici, până la inspectori școlari (generalii sau de specialitate), directori, diriginți, cadre didactice -- care au acționat împotriva exercitării drepturilor menționate, ale copiilor și ale părinților acestora.

În anii școlari 2015/2016, 2016/2017, 2017/2018, 2018/2019, 2019/2020, 2020/2021, elevii din unitățile publice de învățământ din România au fost înscriși pentru studiul Religiei fără ca aceștia sau părinții lor să solicite explicit acest lucru, contrar prevederilor legale, încălcându-li-se drepturile fundamentale la educație, la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare.

Capitolul *Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ* urmărește evoluția demersurilor privind asigurarea drepturilor copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la egalitatea de tratament în legătură cu prozelitismul religios manifestat prin oficierea de servicii religioase în școlile publice din România.

În prima parte sunt prezentate câteva dintre cazurile în care efectele negative ale manifestărilor religioase în școlile publice din România au fost reclamate de părinții copiilor.

Următoarele subcapitole consacră demersurile civice în vederea respectării drepturilor copiilor la libertatea de religie și la nediscriminare și răspunsurile autorităților și instituțiilor publice (centrale sau județene), respectiv hotărârile Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării și ale instanțelor de judecată.

Prezentarea demersurilor, susținute an de an, începând din 2004 relevă un traseu încărcat de piedici și de răspunsurile negative (nelegale) ale demnitarilor, ale înalților funcționari sau ale funcționarilor publici din ME și presiunea pe care Biserica Ortodoxă Română o exercită direct, în mod continuu, asupra demnitarilor și funcționarilor din Ministerul Educației, a inspectorilor școlari și a directorilor unităților publice de învățământ și indirect asupra cadrelor didactice.

Demersurile, îndreptate împotriva instituțiilor și autorităților publice care au permis violarea drepturilor copiilor, dar și împotriva unui actor cu putere în influențarea adoptării deciziilor publice – Biserica Ortodoxă Română -- au generat reacții ale instituțiilor și autorităților publice și ale celorlalți actori implicați.

Am încadrat aceste reacții în două categorii: pe de o parte, piediciile, presiunile, abuzul de putere (cazul BOR), respingerea solicitărilor sau a demersurilor (unele dintre școli, inspectoratele școlare și Ministerul Educației), pe de altă parte, susținerea, recunoașterea unor drepturi, implicarea (cazul unora dintre cultele recunoscute, al unora dintre școlile publice, sau al Avocatului Copilului), admiterea cererilor de recunoaștere a situațiilor de discriminare și recomandarea măsurilor de eliminare a lor (cazul CNCD, sau al Curții de Apel București, decizia ministrului Educației din 01.11.2016).

Toate aceste reacții au făcut vizibilă în conștiința publică problematica specifică a drepturilor copiilor. O importanță pentru acest proces evolutiv au avut, de asemenea, reacțiile copiilor, ale părinților și ale organizațiilor neguvernamentale care au susținut, direct sau indirect, demersurile pentru respectarea și promovarea drepturilor copiilor și a interesului superior al acestora.

În capitolul *Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie. Decizia CNCD în interesul superior al copiilor*, este evidențiată discriminarea elevilor/elevelor care nu au ales pentru studiu *Religia*, prin modul în care unele reglementări – sau lipsa reglementărilor specifice -- privind studiul acestei materii îi afectează în mod direct sau indirect, cum ar fi: plasarea disciplinei în orar în interiorul programului astfel încât cei care nu au ales să o studieze sunt nevoiți, în timpul orei de Religie, să stea pe holurile sau în curțile școlilor, la biblioteca școlii, adesea tratați în mod necorespunzător sau nesupravegheați, să părăsească incinta școlii, în timpul orei de Religie, dacă părinții pot veni să îi ia și să îi aducă înapoi, sau să rămână în clasă, la ora de Religie, ca *auditori*, contrar dorinței reale a lor sau a părinților; obținerea unei medii generale mai mici față de cei care ar avea aceeași medie, dar la care se adaugă media la

disciplina Religie; menționarea în cataloage și în foaia matricolă a faptului că nu au optat pentru studiul Religiei.

Capitolul surprinde acest ultim aspect: discriminarea elevilor/elevelor -- din unitățile publice de învățământ din România -- care nu au ales *Religia*, ca materie de studiu, cu referire la situația în care mediile generale ale acestora îi pot dezavantaja față de copiii care au ales să studieze această disciplină.

Este analizat cazul unui copil din localitatea Topolog – clasa a VII-a în anul școlar 2016/2017 la o școală publică din localitate --, județul Tulcea căruia nu i s-a acordat premiul întâi întrucât nu a urmat disciplina Religie, sesizarea mamei acestuia, adresată CNCD și demersul Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, cu același obiect. Sunt evaluate răspunsurile autorităților/instituțiilor publice la sesizările mamei copilului și ale asociației, cu accent pe hotărârile CNCD nr. 632/2017 și nr. 212/2018. Prin cele două hotărâri a fost recunoscut caracterul discriminatoriu al notării elevilor la ora de *Religie*, când mărește media generală, în condițiile în care nu sunt oferite alte materii facultative. Cele două hotărâri ale CNCD trasează o nouă direcție în sistemul public de educație, preuniversitar, din România, cu referire la libertatea de conștiință și de religie și la tratament nediscriminatoriu.

Cercetarea se raportează la principiile *Convenției ONU privind drepturile copilului*, subliniate, printre altele, de Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului la evaluarea rapoartelor privind respectarea de către unele state a drepturilor copiilor (Lesoto, Polonia, Italia, Coreea de Sud): în aplicarea art. 14, alin (3) din *Convenția privind drepturile copilului*, Comitetul pentru Drepturile Copilului a criticat faptul că, în practică, în Polonia, puține școli oferă cursuri alternative educației religioase, iar copiii trebuie să obțină acordul părinților pentru a alege aceste alternative, a cerut Italiei și Coreei de Sud să ia măsuri pentru a oferi o disciplină alternativă elevilor care nu participă la orele de religie în școală.s

Hotărârile CNCD prezentate și analizate în acest capitol – împreună cu demersurile care au contribuit la adoptarea acestor hotărâri -- completează seria de hotărâri, ale aceleiași autorități publice administrative (cu atribuții jurisdicționale), ori ale instanțelor de judecată din România sau ale Curții Constituționale, care au contribuit la evoluția și îmbunătățirea jurisprudenței și la interpretarea conceptelor juridice reglementate în actele privind drepturile copilului, în sensul promovării interesului superior al acestuia – drept și principiu în *Convenția privind drepturile copilului*.

Capitolul evidențiază convergența dintre acțiunile de promovare și respectare a drepturilor copiilor și eforturile celor care suferă nedreptăți în urma unor alegeri legitime, sau a apartenenței la un grup aflat în minoritate, pe de o parte, în confruntare cu acțiunile actorilor privați care urmăresc un interes propriu, susținute de autoritățile statului, în contra interesului superior al copiilor, pe de altă parte.

Capitolul *Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România. Demersuri, hotărâri și interpretări* urmărește evoluția demersurilor și a interpretărilor juridice privind interesul superior și respectarea drepturilor copilului, cu referire la folosirea și acceptarea elementelor de prozelitism religios în unitățile publice de învățământ preuniversitar din România (este analizată, cu precădere, prezența simbolurilor religioase în școli, fără însă a neglija contextul creat de prezența celorlalte elemente de prozelitism religios prezentate în celelalte capitole ale părții a treia).

Capitolul prezintă aspecte din demersurile adresate instituțiilor și autorităților publice (inclusiv instanțelor de judecată) – precum și din răspunsurile sau hotărârile/deciziile acestora -- pentru respectarea interesului superior al copiilor, respectiv pentru protejarea drepturilor acestora (la educație, la nediscriminare și la libertatea de conștiință și de religie). Sunt avute în vedere interpretările oficiale exprimate în acte administrative sau hotărâri/decizii ale autorităților publice, cum ar fi Ministerul Educației, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, ale instanțelor de judecată (naționale sau internaționale) și ale Curții Constituționale a României.

Pe baza faptelor, a demersurilor, a răspunsurilor și a interpretărilor oficiale, este analizată măsura în care învățământul obligatoriu asigură respectarea drepturilor fundamentale ale copilului, urmărind tema discriminării pe criteriul de conștiință și religie, subliniind interesul superior al copilului, pe cele două paliere de interes juridic: situația de drept și situația de fapt.

Accentul este pus pe distincția importantă pe care o aduce adoptarea *Convenției ONU pentru drepturile copilului* față de documentele internaționale anterioare care reglementau dreptul sau libertatea părinților de a asigura educația copiilor *conform propriilor convingeri*: copilul are dreptul la libertatea de conștiință și de religie, iar drepturile părinților sunt în legătură cu *îndrumarea copilului*, pe măsura capacităților în formare ale acestuia (art. 14 (1), respectiv (2) din *Convenție*). Distincția este importantă sub ambele aspecte caracteristice normei juridice care îi dau întâietate față de normele internaționale cu care, eventual, ar intra în conflict: caracterul de specialitate, fiind vorba

de un act internațional cu referire la drepturile copilului și aspectul temporal, fiind vorba de un act recent (de asemenea, ca act internațional, *Convenția privind drepturile copilului* are prioritate, în eventualitatea unui conflict de norme, față de un act regional, *eg* Convenția Europeană a Drepturilor Omului).

Situația expusă, cu privire la afișarea simbolurilor religioase în școlile publice din România – în condițiile în care prozelitismul religios este interzis explicit în România în școlile publice, prin legea educației și prin regulamentul de organizare și funcționare a unităților publice de învățământ -- și la modul în care instituțiile/autoritățile publice și instanțele de judecată s-au raportat la această problematică atunci când au fost sesizate, probează nerespectarea interesului superior al copiilor și a drepturilor acestora la educație, la libertatea de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii, în favoarea comunității religioase căreia aparțin majoritatea părinților acestora, mai precis în favoarea Bisericii majoritare din România.

Concluzii

Istoricul demersurilor prezentate a condus la emiterea a două concluzii.

Mai întâi, faptul că Ministerul Educației și instituțiile publice subordonate, nu au luat în considerare interesul superior al copilului, deși a fost transpus în reglementare imperativă în România, prin *Legea 272/2004* privind drepturile copilului, chiar de la începutul perioadei la care se raportează Teza. Autoritatea publică centrală în domeniul educației și instituțiile publice subordonate nu numai că nu au urmărit interesul superior al copilului, contrar prevederilor legale care obligau la considerarea ca primordial a acestui principiu, dar nu au făcut-o nici după ce au fost sesizate, în mod repetat și insistent, și nici atunci când autorități precum Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, Avocatul Copilului, sau Curtea de Apel București au decis că sunt obligate să o facă. În schimb, au executat și au dat curs solicitărilor Bisericii Ortodoxe Române, în interesul acesteia și în detrimentul interesului superior al copiilor dat de respectarea drepturilor fundamentale ale acestora.

O a doua concluzie privește raportarea autorităților și instituțiilor publice implicate (sau mai exact neraportarea acestora) la dreptul copiilor la libertatea de conștiință și de religie.

Din analiza documentelor emise de organismele publice și a declarațiilor reprezentanților acestora, atât a celor de respingere a demersurilor, cât și a celor favorabile, rezultă că drepturile avute în vedere de autoritățile și instituțiile publice sunt

drepturi ale părinților și ale elevilor majori, nu (și) drepturi ale copiilor ca persoane individuale.

Fundamentul *Convenției ONU privind drepturile copilului* este structurat pe două principii umbrelă, interconectate, care însoțesc exercițiul tuturor drepturilor din *Convenție*: interesul superior al copilului și capacitățile în formare ale acestuia.

Primordialitatea interesului superior al copilului este statuată în articolul 3 al *Convenției* care afirmă că în toate acțiunile care privesc copiii, întreprinse (printre altele) de instanțele judecătorești, autoritățile administrative sau de organele legislative, interesul superior al copilului va prevala. *Legea 272/2004* transpune imperativul prevalenței acestui principiu în articolul 2, adăugând că „orice reglementare adoptată în domeniul respectării și promovării drepturilor copilului precum și orice act juridic emis sau încheiat în acest domeniu se subordonează cu prioritate principiului interesului superior al copilului”.

Întrebarea „Cine decide asupra luării deciziilor, copilul, familia, sau statul?”, își găsește răspunsul în articolele 5, 18 și 21 ale *Convenției*: respectarea responsabilităților, drepturilor și îndatoririlor părinților „de a asigura, de o manieră corespunzătoare capacităților în continuă dezvoltare ale copilului, îndrumarea și orientarea necesare în exercitarea de către copil a drepturilor recunoscute în *Convenție*” (art. 5), interesul superior al copilului este folosit ca principiu călăuzitor pentru părinți cu privire la creșterea și dezvoltarea copilului (art 18), respectiv Statele părți trebuie să se asigure că interesul superior al copilului va fi considerentul suprem (art. 21). Îndrumarea și orientarea acordate de părinți nu derivă din autoritatea lor, ci sunt drepturi și responsabilități ale acestora. Statul trebuie să se asigure că părinții le exercită în acord cu drepturile copilului, în interesul acestuia.

Prin conceptul de „capacități în evoluție ale copilului”, afirmat în art. 5 al *Convenției*, se recunoaște că pe măsură ce copiii se dezvoltă și se maturizează crește și capacitatea lor de a exercita alegerile și controlul asupra propriilor vieți, ceea ce le permite, gradual, să aibă responsabilități în diferite arii ale vieții.

Articolul 14 din *Convenția ONU privind drepturile copilului* consacră dreptul fundamental al copilului la libertatea de gândire, conștiință și religie (primul paragraf), drept absolut, acordat „fiecărei persoane” prin Declarația Universală a Drepturilor Omului, prin Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice și prin convenții regionale. Al doilea paragraf, care reia principiul statuat în articolul 5 al *Convenției*, afirmă respectarea rolului părinților în ceea ce privește „îndrumarea” copilului „într-o

manieră corespunzătoare capacităților în evoluție ale copilului”. Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice cere respectarea libertății părinților de a asigura educația copiilor lor, în conformitate cu propriile convingeri, însă în *Convenția cu privire la drepturile copilului* accentul este pus pe libertatea religioasă a copilului, cu o îndrumare a părinților, care să țină cont de capacitățile în evoluție ale copilului. *Convenția privind drepturile copilului* mută accentul pe interesul superior al copilului (copilul devine subiect principal de drept).

Dreptul la educație religioasă este strâns legat de libertatea de alegere (componentă a libertății religioase). În România părinții sunt cei care aleg pentru copiii lor să fie înscriși pentru studiul religiei, sau să fie scutiți după ce au fost înscriși, sau să fie înscriși pentru o disciplină alternativă (care în România, deocamdată, nu există, deși CNCD s-a pronunțat încă din 2017 în sensul oferirii unei astfel de discipline în unitățile publice de învățământ). De la o anumită vârstă statul trebuie să protejeze dreptul copiilor de a face singuri aceste opțiuni, chiar împotriva dorinței părinților sau a comunității religioase de care aparțin, iar această categorie de drepturi poate fi apărată de stat prin măsuri procedurale (*e.g.*, să reglementeze explicit vârsta de la care un copil poate face astfel de opțiuni).

Având ca reper obligațiile asumate de România prin semnarea și ratificarea actelor internaționale cu privire la drepturile copiilor, se poate conchide că statul, contrar acestor obligații asumate, neglijează drepturile copiilor (chiar și împotriva unor hotărâri ale autorităților publice sau ale instanțelor de judecată, ori ale CCR), urmărind interesul unor actori privați – în cazul analizat, al Bisericii Ortodoxe Române – și nu interesul superior al copilului.

Evitarea prezentării acestui subiect în rapoartele periodice oficiale, ale Guvernului României, adresate Comitetului pentru Drepturile Copilului, probează că problematica nerespectării drepturilor copiilor este însoțită de ascunderea ei, ceea ce ridică și tema lipsei acestei problematice în rapoartele alternative.

În documentarea cercetării pentru elaborarea Tezei am folosit următoarele tipuri de surse: cărți, cursuri și reviste de specialitate; acte internaționale, regionale și naționale cu referire la drepturile omului în general, ale copiilor, în special; *Rapoarte, Comentarii, Concluzii generale, Observații* ale organismelor internaționale, *eg.*, Comitetul ONU pentru Drepturile Omului, Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului; jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului; jurisprudența Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii; jurisprudența Curții Constituționale a României; jurisprudența instanțelor de

judecată din România, pe toate palierele de competență; judecătorii, tribunale, curți de apel, Înalta Curte de Casație și Justiție; rezoluții ale parchetelor din România; jurisprudența Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării; rapoarte ale Guvernului României, adresate Comitetului ONU privind Drepturile Copilului, cu privire la implementarea și aplicarea *Convenției ONU privind drepturile copilului*; rapoarte ale organizației neguvernamentale Salvați Copiii,, adresate Comitetului ONU privind Drepturile Copilului, cu privire la implementarea și aplicarea *Convenției ONU privind drepturile copilului*; documente oficiale ale statelor transmise în cadrul procedurilor de adoptare a actelor internaționale; lucrări de doctorat; manuale școlare de religie; programele școlare pentru disciplina Religie, elaborate de Ministerul Educației, pentru toate clasele din învățământul preuniversitar primar, gimnazial, liceal și profesional; articole din ziare, posturi de radio și televiziune din România, sau din alte țări.

Cuvinte cheie:

interesul superior al copilului, drepturile copilului, dreptul copilului la libertatea de gândire de conștiință și de religie, dreptul copilului la nediscriminare, Convenția ONU privind drepturile copilului, educație religioasă, studiul obligatoriu/facultativ al religiei, prozelitism religios, slujbe religioase în școli, Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Curtea Constituțională a României, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, Ministerul Educației, Biserica Ortodoxă Română, Asociația Părinți pentru Ora de Religie

Cuprins

<i>Abrevieri</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
Citarea cauzelor judecate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului	Error!
Bookmark not defined.	
Citarea cauzelor judecate de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii...	Error!
Bookmark not defined.	
<i>Introducere</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
Justificarea metodei alese. Cu privire la specificul structurii și conținutului tezei de doctorat.....	Error! Bookmark not defined.
PRIMA PARTE. DREPTUL COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ...	<i>Error!</i>
<i>Bookmark not defined.</i>	
I.1. Drepturile copilului	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
I.2. Documente internaționale privind dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
I.3. Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
I.4. Dreptul copilului la libertatea religioasă	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
PARTEA A II-a	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
PROTECȚIA EUROPEANĂ A DREPTULUI COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
<i>Introducere</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
II.1. Recunoașterea și protecția drepturilor omului în Europa	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
not defined.	
II.1.1. Instrumente ale Uniunii Europene	Error! Bookmark not defined.
II.1.2. Consiliul Europei	Error! Bookmark not defined.
II.2. Aspecte generale din jurisprudența Curții EDO care sunt incidente în materia Tezei	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
II.2.1 Vârsta drept criteriu al discriminării.....	Error! Bookmark not defined.
II.2.2 Aplicarea <i>Convenției europene a drepturilor omului</i> în cazurile referitoare la drepturile copilului	Error! Bookmark not defined.
II.2.3 Viziunea Curții EDO cu privire la protecția juridică oferită de stat copiilor	Error! Bookmark not defined.
II.2.4. Referiri în hotărârile Curții EDO la alte instrumente internaționale (sau regionale) privind drepturile copilului	Error! Bookmark not defined.
II.2.5. Referiri în hotărârile Curții EDO la <i>Observațiile</i> Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului	Error! Bookmark not defined.
II.2.6. Consultarea copiilor.....	Error! Bookmark not defined.
II.3. Recunoașterea drepturilor participative ale copiilor	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
not defined.	
II.3.1. Drepturile participative ale copiilor în jurisprudența Curții EDO -- dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie ...	Error! Bookmark not defined.
defined.	
II.3.1.1. Cauze privind cadrele didactice.....	Error! Bookmark not defined.

II.3.1.2. Cauze privind copiii. Dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie.....**Error! Bookmark not defined.**

II.4. Jurisprudența Curții EDO cu referire la îndoctrinarea religioasă sub umbrela statului .....**Error! Bookmark not defined.**

II.5. Jurisprudența Curții EDO cu referire la purtarea vestimentației religioase sau la afișarea simbolurilor religioase, în școlile publice .....**Error! Bookmark not defined.**

II.6. Înscrierea la studiul Religiei .....**Error! Bookmark not defined.**

SISTEME ALTERNATIVE DE PROTECȚIE A DREPTURILOR COPILULUI
.....**Error! Bookmark not defined.**

Prezentarea jurisprudenței relevante a Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii în cauze cu referire la drepturile copiilor ....**Error! Bookmark not defined.**

PARTEA A III-a. DREPTUL COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ ÎN ROMÂNIA .....**Error! Bookmark not defined.**

Introducere .....**Error! Bookmark not defined.**

III.1. Reglementarea educației religioase în școlile publice din România .....**Error! Bookmark not defined.**

III.1.1. Un caz care a generat schimbarea unui sistem..... **Error! Bookmark not defined.**

III.1.2. Introducerea religiei, materie confesională, în școlile publice din România .....

III.1.3. Predarea religiei în școlile publice - prevederi legale neconstituționale .....

III.1.4. Hotărârile instanțelor de judecată și deciziile CCR cu privire la înscrierea copiilor pentru studiul religiei .....

III.1.5. Concluzii la Capitolul întâi .....

III.2. Înscrierea copiilor pentru studiul Religiei. Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale.....**Error! Bookmark not defined.**

Introducere .....**Error! Bookmark not defined.**

III.2.1. Primul subcapitol.....**Error! Bookmark not defined.**

Decizia nr. 669/2014 a CCR și piedicile întâmpinate în aplicarea acesteia..... **Error! Bookmark not defined.**

III.2.1.1. Biserica Ortodoxă Română: prima mobilizare în urma pronunțării Deciziei nr. 669 .....

III.2.1.2. Atitudinea Ministerului Educației după pronunțarea Deciziei nr. 669/2014: neglijarea drepturilor copiilor și a interesului superior al acestora. **Error! Bookmark not defined.**

III.2.1.3. Modificarea legii educației ca urmare a *Deciziei nr. 669 a CCR*: dezbaterile asupra proiectului de lege.....**Error! Bookmark not defined.**

III.2.1.4. Campania de înscriere a elevilor pentru studiul Religiei**Error! Bookmark not defined.**

III.2.2. Subcapitolul al doilea .....

Refuzul de a aplica Decizia nr. 669/2014 a CCR.....**Error! Bookmark not defined.**

III.2.2.1. Implicarea societății civile	Error! Bookmark not defined.
III.2.2.2. Implicarea inspectoratelor școlare.....	Error! Bookmark not defined.
în susținerea poziției BOR	Error! Bookmark not defined.
III.2.2.3. Întocmirea, semnarea și conținutul răspunsurilor autorităților și instituțiilor publice la petiții	Error! Bookmark not defined.
III.2.2.4. Răspunsul ministrului Educației privind înscrierea la ora de religie. Refuzul subordonaților de a respecta	Error! Bookmark not defined.
deciziile ministrului Educației.....	Error! Bookmark not defined.
III.2.3. Concluzii la Capitolul al doilea.....	Error! Bookmark not defined.
III.3. Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ	Error! Bookmark not defined.
III.3.1. Exemple de cazuri reclamate de părinți și asociații ...	Error! Bookmark not defined.
III.3.2. Oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ.....	Error! Bookmark not defined.
III.3.3. Obstacole puse accesului la informația privind manifestările religioase în școli	Error! Bookmark not defined.
III.3.4. Alte aspecte privind deciziile Curții Constituționale .	Error! Bookmark not defined.
III.3.5. Oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ din perspectiva principiului non-discriminării	Error! Bookmark not defined.
III.3.6. Hotărârea Curții de Apel București de recunoaștere a discriminării....	Error! Bookmark not defined.
III.3.7. Sesizarea Prim-Ministrului și reacția Avocatului Copilului	Error! Bookmark not defined.
III.3.8. Politica Ministerului Educației după adoptarea hotărârilor CNCD și ale Curții de Apel București.....	Error! Bookmark not defined.
III.3.9. Concluzii la Capitolul al treilea.....	Error! Bookmark not defined.
III.4. Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie.	Error! Bookmark not defined.
Decizia CNCD în interesul superior al copiilor.....	Error! Bookmark not defined.
Introducere	Error! Bookmark not defined.
III.4.1. Cazul copilului elev în școala publică din Topolog ...	Error! Bookmark not defined.
III.4.2. Modalități de presiune – mijloace de încălcare a libertății de gândire, conștiință și religie	Error! Bookmark not defined.
III.4.3. Susținerea status quo-ului discriminatoriu de către....	Error! Bookmark not defined.
Ministerul Educației	Error! Bookmark not defined.
III.4.4. Hotărârile nr. 632/2017 și 212/2018 ale CNCD privind discriminarea prin trecerea notelor la disciplina Religie	Error! Bookmark not defined.
III.4.5. Concluzii la Capitolul al patrulea.....	Error! Bookmark not defined.
III.5. Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România. Demersuri, hotărâri și interpretări	Error! Bookmark not defined.
Introducere	Error! Bookmark not defined.

III.5.1. Cadrul general	Error! Bookmark not defined.
III.5.2. Doctrina și jurisprudența anterioară demersurilor.....	Error! Bookmark not defined.
III.5.3. Reacția autorităților publice și hotărârile instanțelor de judecată	Error! Bookmark not defined.
III.5.4. Hotărârea CNCD și reacția Ministerului Educației....	Error! Bookmark not defined.
III.5.5. Hotărârile instanțelor de judecată.....	Error! Bookmark not defined.
III.5.5.1. Sentința 1685/2007 a Curții de Apel București/ Decizia nr. 393/11.06.2008 a Înaltei Curți de Casație și Justiție	Error! Bookmark not defined.
III.5.5.2. Critica Deciziei 2393/2008 a ÎCCJ.....	Error! Bookmark not defined.
III.5.5.3. Sentința 3150/04.12.2007 a Curții de Apel București....	Error! Bookmark not defined.
III.5.5.4. Sentința nr. 565/2008 a Curții de Apel București ...	Error! Bookmark not defined.
III.5.6. Discriminarea copiilor din unitățile publice de învățământ, pe motive de gen	Error! Bookmark not defined.
III.5.6.1. Revenirea la CNCD.....	Error! Bookmark not defined.
III.5.6.2. Un nou demers privind discriminarea de gen.....	Error! Bookmark not defined.
III.5.7. Concluzii la Capitolul al cincilea	Error! Bookmark not defined.
Concluzii finale.....	Error! Bookmark not defined.
<i>Bibliografie .....</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului.....	Error! Bookmark not defined.
Jurisprudența Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii..	Error! Bookmark not defined.
Jurisprudența Comitetului ONU pentru Drepturile Omului...	Error! Bookmark not defined.
Jurisprudența instanțelor de judecată, a Curții Constituționale din România și a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării	Error! Bookmark not defined.
Jurisprudența Curții Constituționale.....	Error! Bookmark not defined.
Jurisprudența instanțelor de judecată	Error! Bookmark not defined.
Hotărâri ale Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării	Error! Bookmark not defined.
Alte acte.....	Error! Bookmark not defined.
Acte internaționale	Error! Bookmark not defined.
Norme juridice naționale	Error! Bookmark not defined.
Alte acte naționale.....	Error! Bookmark not defined.
Acte normative și decizii ale altor state	Error! Bookmark not defined.
Index.....	Error! Bookmark not defined.